

ГІСТАРЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ І РАЗВІЦЦЯ ЛЕКСІКІ

Н. А. Барысенка, Т. М. Казачэнка

(Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны
універсітэт імя І. П. Шамякіна)

УСТАРЭЛЫЯ НАЗВЫ АРТЫЛЕРЫЙСКОЙ ЗБРОІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЕ

Устарэлая ваенная тэрміналогія ў сучаснай беларускай гістарычнай прозе прадстаўлена найменнямі, што характарызуюць структуру воінскіх фарміраванняў, апісваюць амуніцыю воінаў, называюць асоб, звязаных з вайсковай справай. Устарэлыя назвы зброі не толькі сведчаць аб наяўнасці самой зброі ў старажытным войску, але і ярка характарызуюць баяздольнасць краіны ў адпаведны гістарычны перыяд. У творах пашыраны назвы халоднай, кідальнай, агнястрэльнай зброі. Устарэлыя назвы артылерыйскай зброі, якія будуць разгледжаны ў артыкуле, складаюць невялікую групу.

Адной з першых буйнакаліберных агнястрэльных гармат, якая страляла каменнымі ядрамі, з'яўлялася *бамбарда* (< франц. *bombarde*, ад лац. *bombus* 'глухі шум, гудзенне' [6, т. 1, в. 2, Б, с. 161]) [4, т. 1, с. 336]:

Былі ж вазы панскія, як папаўзілі на наш пагорак, да вялізнае вужакі падобныя, і на галаве вужака гэтая мела джалаў дзесяткі, а былі то тарасніцы і бамбарды [1, с. 166]. Паводле слоўніка М. М. Шанскага, лексема *бамбарда* запазычана рускай мовай з французскай у XVIII ст.

У слоўніку А. М. Булыкі адзначана, што найменне *бамбарда* 'буйнакаліберная гармата' было вядома ўжо ў XIV–XVI стст. [2, т. 1, с. 201]. Падставу меркаваць аб познім запазычанні аналізуемага наймення ў беларускую мову дае адсутнасць яго ў Гістарычным слоўніку. У апавяданні У. Арлова "Кроніка Лаўрына Баршчэўскага" ўжываецца пры апісанні падзей XV ст. Сучасная беларуская лексічная сістэма ўключае ўжыванне слова *бамбарда* з устарэлым значэннем 'двухмачтавае транспартнае судна з марцірамі для кідання бомбаў' і музычны тэрмін 'басовая труба ў аргане' [2, т. 1, с. 201].

Асадная машына, якая выкарыстоўвалася ў старажытнасці для кідання на вялікую адлегласць каменя, бочак з гаручым, стрэл называлася *катанульта* (< франц. *catapulte*, ад лац. *catapultula* [6, т. 2, в. 8, К, с. 92]) [4, т. 2, с. 662]: *Штурм замка пачаўся абстрэлам з катанультаў* [5, с. 21]. Са значэннем 'кідальная зброя ў старажытнасці' ў рускай мове лексема ўпершыню сустракаецца ў слоўніку Яноўскага ў пачатку XIX ст. [6, т. 2, в. 8, К, с. 92]. Аб познім запазычанні гэтай лексемы ў беларускую мову

сведчыць адсутнасць яе ў помніках старажытнай беларускай пісьменнасці. У сучаснай унармаванай мове слова *катапульта* пашырыла семантыку і адносіцца да актыўнага складу лексікі са значэннямі: ‘механізм для старту самалётаў’; ‘прыстасаванне для аўтаматычнага выкідвання з лятальнага апарата лётчыка з далейшым спускам на парашуце’ [4, т. 2, с. 662].

Сінонімам прааналізаванага вышэй наймення з’яўляецца гістарызм *баліста* (< лац. *ballista*, ад грэч. *ballo* ‘кідаю’ [2, т. 1, с. 199]) ‘старажытная ваенная асадная машына для кідання камянёў, бярвенняў, бочак з запаленай смалой’ [2, т. 1, с. 199]: *Ратнікі напялі вяроўкі і разам стрэлілі з усіх пяці балістаў* [1, с. 17]. У мове старажытных помнікаў разглядаемая намінацыя не занатавана. Сучаснай беларускай літаратурнай мове вядома толькі як ‘расліна з марфалагічнымі прыстасаваннямі, якія перашкаджаюць самаадвольнаму асыпанню дзяспораў’ [2, т. 1, с. 199].

У сучаснай гістарычнай прозе ўжываецца дэрыват-назоўнік *балістарый*, утвораны ад асновы лексемы *баліста*: *Балістарый няспына білі са смертаносных арбалетаў* [3, с. 193]. Л. Дайнека ў зноскы тлумачыць, што *балістарый* – гэта “стралок з арбалета” [3, с. 193], што, на нашу думку, не адпавядае рэчаіснасці і прыведзенай дэфініцыі ўтваральнага слова.

Такім чынам, разгледжаныя ўстарэлыя назвы артылерыйскай зброі запазычаны ў розныя перыяды з французскай (*бамбарда*, *катапульта*) і лацінскай (*баліста*) моў, уступаюць у сінанімічныя (*катапульта*, *баліста*), і словаўтваральныя адносіны (*баліста* – *балістарый*). Умела ўжытыя ў мастацкім апавяданні, яны дазваляюць стварыць моўны каларыт пэўнай эпохі.

Літаратура

1. Арлоў, У. Міласць князя Гераніма: аповесці, апавяданні / У. Арлоў. – Мінск: Юнацтва, 1993. – 272 с.
2. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск: БелЭн, 1999. – Т. 1. – 736 с.; Т. 2. – 736 с.
3. Дайнека, Л. Меч князя Вячкі; След ваўкалака: раманы / Л. Дайнека. – Мінск: Юнацтва, 1993. – 606 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.
5. Чаропка, В. Храм без Бога: раман / В. Чаропка. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 261 с.
6. Этимологический словарь русского языка / ред. Н. М. Шанский. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1963. – Т. 2. – Вып. 8.